

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ БИЛАН ТЕНГСИЗЛИКНИНГ КУЧАЙИШИ ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК МУНОСАБАТЛАРИ

Мусаева Зиёда Аллаяровна

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети таянч докторанти.
Тошкент, Ўзбекистон. ziyodaallayarovna@gmail.com*

<https://orcid.org/0000-0002-6879-7410>

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss3/i24

Аннотация

Мақолада камбағаллик мамлакатнинг иқтисодий ривожланганлиги, иш билан бандлик ва ишсизлик даражасига боғлиқлиги, даромадлар тенгсизлиги ва камбағалликнинг келиб чиқиш сабаблари изоҳлаб берилган. Асосий урғу истеъмол ва даромадлар ўртасидаги номутаносибликка қаратилган ва камбағалликни қисқартириш субъектив ва объектив жараёнлар таъсирида кечиши изоҳланган.

Калит сўзлар: Камбағаллик, глобал қашшоқлик, пандемия, аҳоли бандлиги, иқтисодий ўсиш

ВЗАИМОСВЯЗАННЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РАЗВИТИЕМ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И УСИЛЕНИЕМ НЕРАВЕНСТВА

Мусаева Зиёда Аллаяровна

Базовый докторант Ташкентского государственного экономического университета. Ташкент, Узбекистан.

Аннотация

В статье объясняется бедность экономического развития страны, ее зависимость от уровня занятости и безработицы, неравенство доходов, причины бедности. Основной упор делается на дисбаланс между потреблением и доходом, и объясняется, что на сокращение бедности влияют субъективные и объективные процессы.

Ключевые слова: Бедность, глобальная бедность, пандемия, занятость, экономический рост.

INTERRELATED RELATIONS BETWEEN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE INCREASE IN INEQUALITY

Musayeva Ziyoda Allayarovna

Basic doctoral student of Tashkent State University of Economics. Tashkent, Uzbekistan.

Abstract

The article explains the poverty of the country's economic development, its dependence on the level of employment and unemployment, income inequality, the causes of poverty. The main focus is on the imbalance between consumption and income, and it is explained that subjective and objective processes affect poverty reduction.

Keywords: Poverty, global poverty, pandemic, employment, economic growth.

Кириш

Камбағалликлик масаласи мураккаб кўп қиррали муаммо бўлиб, унинг сабаблари ҳам миллий, ҳам халқародир. Бу муаммонинг ягона ечими йўқ. Муаммони муайян давлатнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда миллий даражада ҳал қилиш керак. Глобаллашув шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг халқаро интеграциялашуви ва кутилмаганда юзага келган пандемия маълум даражада аҳоли турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатди ва қашшоқликнинг кучайиши билан ажралиб турди. Мустақилликнинг дастлабки даврида аниқроғи 2020 йилгача бўлган даврда мамлакатимизда аҳолининг кам таъминланган қатлами тўғрисида тушунча ва уни аниқлаш тартиби тўғрисида сўз борар эди.

Мамлакатимизда 2020 йилдан бошлаб, биринчи марта Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида камбағал аҳоли мавжудлиги тўғрисида сўз юритила бошлади ва “Камбағалликни камайтириш – бу аҳолида тадбиркорлик руҳини уйғотиш, инсоннинг ички куч-қуввати ва салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, янги иш ўринлари яратиш бўйича комплекс иқтисодий ва ижтимоий сиёсатни амалга ошириш, демакдир. Шунинг учун Жаҳон банки, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури ва бошқа халқаро ташкилотлар билан бирга Камбағалликни камайтириш дастурини ишлаб чиқишни таклиф этаман. Бу борада халқаро меъёрлар асосида чуқур ўрганишлар ўтказиб, камбағаллик тушунчаси, уни аниқлаш мезонлари ва баҳолаш усуллари қамраб олган янги методологияни яратиш лозим¹” - деб таъкидланди.

Бу эса ўз навбатида, ушбу соҳа йўналишида илмий тадқиқотлар олиб боришни илмий асосланган тушунчалар ва тадқиқот ҳамда таққослаш учун эмпирик маълумотлар базаларининг этишмаслиги оқибатида қийинлаштиришдан далолат беради. Фақат кейинги йилларда мамлакатимизда ушбу муаммонинг назарий жиҳатларига бағишланган ишлар пайдо бўла бошлади. Камбағаллик муаммосини ҳал қилишнинг долзарблиги ва аҳамияти бу муаммонинг миллионлаб юртдошларимиз ҳаётига таъсир қилиши билан тасдиқланади. Бундан ташқари, бу борада Knyazhansky “Дунёда камбағаллик кўлами таъсирли бўлиб, дунё аҳолисининг бештадан тўрттаси камбағал”² –деб таъкидлайди.

Янги Ўзбекистонда камбағалликни қисқартиришга таъсир кўрсатувчи омилларни ўрганиш билан боғлиқ ҳолда жамиятда камбағалликни қисқартириш, аҳоли даромадларини оширишнинг янгича йўллари катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан “2022-2026-йилларда Ўзбекистон Республикасида камбағалликни қисқартириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорида белгиланган ижтимоий ҳимоя тизимининг инклюзивлигини ошириш, кам таъминланган оилаларни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг даромадини ошириш ва турмуш шароитини яхшилаш,

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://uza.uz/oz/politics/>.

² Knyazhansky V. Four out of five are poor // Day.- 2002.

тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш ҳамда аҳоли эҳтиёжманд қатламининг тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш имкониятларини кенгайтириш, ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда бевосита камбағалликни қисқартиришга алоҳида эътибор қаратиш вазифаларини белгиланганлиги мазкур тадқиқотнинг долзарб масалага қаратилганлигидан далолат беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Камбағаллик муаммоси ҳар доим ижтимоий ва фалсафий акс эттириш мавзуси бўлиб келган. Камбағалликни қисқартиришга таъсир этувчи омилларни ўрганиш кўплаб хорижлик олимлар томонидан ўрганилган. Хусусан: хорижий олимлардан Р.Адамс, Лин, Ҳ.Бханумурти, Ҳ.Митра, Арндт Жеймс, МДҲ давлатлари мутахассис олимларидан Н.В.Коваленко³, О.В.Гарашук, В.И.Кусенко, И.Ансофф, А.Л.Гапоненко ва бошқалар назарий тадқиқот олиб борганлар. Ўзбек иқтисодчи олимларидан О.Х.Махмудов, К.П.Узаков, М.Ҳ.Абулқосимов, Т.М.Ахмедов, Р.Р.Хасанов, Г.А.Алимова, И.С.Абдуллаевлар Ўзбекистон Республикаси ва унинг ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, тараққиёти оилаларда камбағалликни қисқартириш ҳамда бандлигини ошириш масалалари бўйича тадқиқот олиб борганлар.

Россияда камбағалликни ўрганишга ўз ишларини бағишлаган муаллифлар орасида В. Зҳеребин, А. Золотов, Т. Заславская, Б. Капустин, В.Колесоваларни айтиб ўтиш мумкин. Ишчиларнинг камбағаллик муаммоларини ўрганишнинг турли хил ижтимоий-демографик гуруҳлар истеъмолини фарқлаш ва фаровонлик даражасини аниқлашда ҳудудий омилларнинг аҳамиятига оид услубий жиҳатлари И. Денисова асарларида ўз аксини топган.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақоланинг назарий ва услубий асоси сифатида умумиқтисодий адабиёт ҳамда илмий мақолалар, иқтисодчи олимларнинг корхоналарни фаолиятини стратегик режалаштириш масалалари бўйича изланишлари, олимлар ва соҳа вакиллари билан суҳбатлар, уларнинг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган. Мавзунини ўрганиш жараёнида умумиқтисодий усуллар билан бир қаторда маълумотларни тизимлаш бўйича махсус ёндашувлар, яъни таққослаш, назарий ва амалий материалларни жамлаш, илмий абстракциялаш ҳамда тизимли таҳлил каби усуллар қўлланилган

Таҳлил ва натижалар

Иқтисодий тизим унинг динамик характерларининг ўзгариши ташқи ва ички омилларга боғлиқ. Таҳлиллар шундан далолат беради-ки, тезлаштирилган саноатлаштириш ва миграция жараёнлари иқтисодийнинг ўсишига, бойликларнинг тўпланишига ҳамда уни тақсимлашнинг тенгсизлигига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Кутилмаганда чуқур ва узоқ давом этган 2020 йилда юзага келган пандемия, 1 май санасида Сирдарё вилоятида Сардоба сув омбори тўғонининг деворидан сув

³ Kovalenko NV Poverty as a socio-economic category. State building. 2007. № 2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_10.](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_10;); Гарашук О. В., Куценко В. И. Контент фахової освіти: аналіз, оцінка, перспективи. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопіль: «Економічна думка». 2016. Том 24. № 1. С. 7–15.; И. Ансофф Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989, 519 с.; Гапоненко А.Л. Стратегия социально-экономического развития: страна, регион, город. -М.: Изд-во РАГС, 2001.- 224 с.; Парсаданов Г.А. Планирование и прогнозирование социально-экономической системы страны (теоретико-методологические аспекты): Учебное пособие для вузов. - М.: УНИТИ-ДАНА, 2001.- 223 с.; Ю.В.Яковца. Теоретические основы и модели долгосрочного макроэкономического прогнозирования /под ред. - М.: МФК, 2004.; Лексин

чиқишидан юзага келган сув тошқини ва 23-24 апрель куни Бухоро вилоятидаги кучли шамол каби табиий офатлар оқибатида Ўзбекистон Республикасида оммавий банкротлик ҳамда аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатининг пасайишига олиб келди.

Ўшандан бери иқтисодий ривожлантиришда янги кичик бизнес субъектларини ташкил этиш, аҳоли бандлиги ва даромадини оширишга алоҳида эътибор қаратилди, аммо бу борада давлат ёрдами муҳим иқтисодий амортизаторга айланди. Ҳозир ҳам давлат мақсадли кредитлаш схемаларини тақдим этиш ва молиявий тартибга солиш талабларини енгиллаштириш орқали кўплаб корхоналарга коронавирус инқирозида юзага келган номутаносибликни қисқартиришга ёрдам бермоқда. Бундай рағбатлантирувчи сиёсат Европа маконида ҳам, Осиёда ҳам ривожланган ва ривожланаётган иқтисодийга эга мамлакатлар томонидан амалга оширилмоқда⁴.

Иқтисодий доимо ўзгарувчан бўлганлиги сабабли, у ўсиш ва пасайиш босқичларида бўлиб, бу босқичлар маълум бир қисқа, ўрта ва узоқ циклик хусусиятга эга. Бундай даврлар одатда тадбиркорлик (иқтисодий) фаолият цикллари деб аталади. Албатта, цикллار “югуриш”нинг давомийлиги ва амплитудаси билан фарқланади⁵. Иқтисодий ўсишнинг циклигини ўрганиш туфайли цикликлик мавжудлигининг асосий қонуниятларини аниқлаш ва келажак учун иқтисодийнинг ривожланишини прогноз қилиш мумкин. Қисқа цикллار 2 йилдан 4 йилгача давом этади. Улар бозор мувозанати омилларининг ўзгариши таъсирида шаклланади.

Инқироз шароитида макроиқтисодий кўрсаткичлар паст даражага эришади, корхоналар банкрот бўлади, аҳоли қашшоқлашади. Инқироз қисқа муддатли ҳодиса бўлса-да, узоқ муддатли инқирознинг драматик мисоли 1929 йилда АҚШда бошланиб, жаҳон иқтисодиётига ёйилган Буюк Депрессиядир⁶. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳар қандай инқирознинг ижобий оқибатлари борлигини тушуниш керак - бу иқтисодий кўтариш ва жадаллаштириш имкониятини кўрсатади. Ушбу босқичда бизнес, ишлаб чиқариш технологияси ва иқтисодий назарияга янги ёндашувлар пайдо бўлади.

Инқироз босқичида бойлик пасаяди, инқироз асосан камбағал аҳолига таъсир қилади, чунки уларда маблағлар захираси йўқ, лекин бойлар иқтисодий зарбалардан ҳимояланган ҳолда бироз қисқаради. Инқироз шароитида иқтисодий пастки даражага тушгандан сўнг, бандлик ва ишлаб чиқаришда яхшиланиш даври бошланади. Ҳозирги кунда бутун дунё иқтисодиётида бўлгани каби, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида ҳам инқироздан сўнг тикланиш содир бўлмоқда ва инфляция ўртача қийматларга етмоқда. Тикланиш даврида макроиқтисодий кўрсаткичлар ортиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида иқтисодий цикллари амалда эканлигини англатади. Иқтисодий фаолият цикллари бир қатор иқтисодчи олимлар ўрганишган⁷

Таҳлиллар шундан далолат беради-ки, ритмлар назариясига кўра, кўтарилиш даврида ишсизлик камаяди, истеъмол талаби ошади ва ЯИМ ўсади, бу ялпи ички маҳсулот ва бандликнинг энг юқори кўрсаткичи билан тавсифланади, шу билан бирга

⁴Опыт о законе народонаселения. Т. Мальтус. Том 1. URL: https://royallib.com/get/doc/maltus_t/opit_o_zakone_narodonaseleniya.zip (дата звернення: 20.03.2021)

⁵ Теория циклов Кондратьева. URL: <https://www.azbukatredera.ru/teoriya-ciklovkondrateva.html>

⁶ [Christina D. Romer](https://www.britannica.com/event/Great-Depression) Great Depression economy <https://www.britannica.com/event/Great-Depression>. Aug 23, 2022.

⁷ Теория циклов Кондратьева. URL: <https://www.azbukatredera.ru/teoriya-ciklovkondrateva.html>; Циклы Кузнецца. Финансово-инвестиционный журнал. URL: <https://finz.ru/ciklykuzneca-primery-kratko-grafik.html>; Joseph Kitchin Cycles and Trends in Economic Factors. // The Review of Economics and Statistics. Vol. 5, No. 1 (Jan., 1923), pp. 10-16 (7 pages); Juglar C. (1889). Des crises commerciales et de leur retour periodique.; и Маевский В. И. (1992). О характере длинных волн // Вопросы экономики, № 10.

тадбиркорлик фаоллиги муздайди, кейин пасайиш бошланади - иқтисодий кўрсаткичлар аста-секин камаяди, мамлакат секин-аста инқирозга юз тутаяди. Бу борада С. Кузнец “мамлакат инқироз - ишсизлик даражаси максимал ва талаб паст бўлган давлатдир” – деб таъкидлайди.

XXI аср доимий ахборот ва технологик кашфиётлар билан бирга иқтисодий - сиёсий фанларнинг ривожланиши содир бўлганлиги сабабли, энг жадал иқтисодий, сиёсий ҳамда технологик воқеалар билан тўйинган бўлди. Даврнинг хусусиятларидан бирини турли йўллар билан ривожланишнинг икки усули - экстенсив ва интенсивлигини аниқлаш мумкин. Агар биз технология ва ишлаб чиқариш технологиясининг ривожланиш даражаси каби мезонларга амал қилсак, иқтисодий ўсишнинг саноатдан олдинги, саноат ва постиндустриядан кейинги турларини ажратиш мумкин. Агар жаҳон хўжалиги ва миллий иқтисодиёт ўртасидаги муносабатларнинг моҳияти ҳақида гапирадиган бўлсак, унда импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган турларни оламиз.

Иқтисодий ўсишнинг экстенсив тури ишлаб чиқариш ресурслари ва технологиясининг барқарорлигини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқариш воситалари ва ишчи кучини миқдорий кўпайтириш орқали амалга оширилади. Экстенсив ривожланиш тўғрисида гапирар эканмиз бунда, кичик бизнес субъектлари сонини ошириш ҳисобидан аҳоли бандлигини таъминлаш ва техникалар сонини кўпайтириш билан иштирок этаётган ишлаб чиқариш омилларининг сифати ҳамда самарадорлиги ўзгармаган ҳолда кенгайтирилиши назарда тутилади. Яъни, агар қўшимча даромад ва кўрсаткичлар керак бўлса, унда ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш керак. Ушбу ёндашув билан паст меҳнат самарадорлиги сезиларли ишлаб чиқариш миқёслари билан қопланади. Бу албатта, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ҳажмини сезиларли даражада ошириш имконини беради, аммо корхонанинг техник ривожланишига олиб келмади. Бундан ташқари, атроф-муҳитга зарар етказилади. Ушбу кенгайтирилган ўсишни қуйидаги формула билан ифодалаш мумкин:

$$\frac{Y_t}{N_t} = const \text{ ёки } Y'_t = N'_t \quad (1)$$

Бу ерда:

Y_t – t давридаги ЯИМ ҳажми;

N_t – t давридаги фойдаланилган ресурслар сони;

Y'_t – t даврида реал ЯИМнинг ўсиш суръати;

N'_t – t даври учун ресурсларнинг кўпайиши. Агар учта омилдан биридан фойдаланиш тез суръатларда ўсса, у ҳолда унинг ялпи маҳсулотдаги солиштирма оғирлиги ортади. Натижада, экстенсив иқтисодий ўсишнинг капитални кўп талаб қиладиган, меҳнат талаб қиладиган ёки ресурсларни кўп талаб қиладиган учта кичик туридан бири шаклланади. Капиталнинг интенсивлигида ишга туширилган капиталнинг ўсиши кузатилади яъни, корхоналар ишлаб чиқариш қувватларини оширади, ускуналар сонини кўпайтиради. Аммо буларнинг барчаси сифатни оширмасдан содир бўлади.

Меҳнат интенсивлигида даромаднинг доимий ўсиши учун ходимлар сони доимий равишда ўсиб бориши керак, акс ҳолда ривожланиш тўхтайдиган ва регрессия бошланади. Демак, бажарилган иш ҳажми меҳнат унумдорлиги ошиши ҳисобига эмас, балки янги ишчилар ҳисобига ортади. Бундан ташқари, экстенсив ривожланишда ходимларнинг малакаси ҳам ўзгаришсиз қолади.

Ресурс интенсивлиги - бу кўпроқ маҳсулот олиш учун кенг ривожланиш йўлида зарур бўлган ресурслар миқдорини оширади. Бунда ресурсни кўпайтириш орқали

самарадорликни ошириш кўзда тутилса-да, янги технологияларни жорий этиш ҳақида гап бўлмайди. Аммо ривожланишнинг экстенсив тури ўзининг афзалликларига эга. Олинган маҳсулот миқдори тез суръатлар билан ортиб, ишлаб чиқариш қувватларининг ўсиши орқали янги ишчиларни жалб қилишга олиб келади, бу эса, ўз навбатида, ишчи кучининг юқори бандлигини таъминлаш ва ишсизлар сонини камайтириш имконини беради.

Шуни эсда тутиш керакки, экстенсив ишлаб чиқаришнинг узоқ муддатли ривожланиши билан иқтисодиётда турғунлик юзага келади. Янги технологияларнинг етишмаслиги туфайли меҳнат унумдорлиги ўзгаришсиз қолади, бу эса маҳсулот нархининг ошишига ёки ишчиларнинг иш ҳақининг пасайишига олиб келади.

Илмий-техника тараққиёти шароитида экстенсив ривожланиш иқтисодиётда турғунликка олиб келади. Бунинг сабаби шундаки, янги технологиялар мавжуд бўлмаганда меҳнат унумдорлиги доимий бўлиб қолмоқда. Бу эса рақобат ва доимий инфляция таъсири остида тадбиркорлар маҳсулот нархини оширишга ёки ишчиларнинг иш ҳақини камайтиришга мажбур бўлиб, бу ижтимоий-иқтисодий ҳолатга ёмон таъсир қилади. Иқтисодий ўсишнинг интенсив тури ишлаб чиқаришнинг янги усуллари қўллаш ва фан-техника тараққиёти ютуқларидан кенг фойдаланишга асосланади. Яъни, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ташқаридан келадиган ресурслар ҳисобига эмас, балки ишчилар меҳнати сифатини ички яхшилаш ва ишлаб чиқариш технологияларини такомиллаштириш орқали амалга оширилади.

Интенсив ўсишни белгиловчи иш сифатини ошириш, ресурслардан самарали фойдаланиш, илмий-техника тараққиёти ва макондан оқилона фойдаланиш омиллари мавжуд. Бундан ташқари, ҳар бир корхона раҳбарлари ходимларнинг малакасини оширишдан ҳам манфаатдордир. Чунки, корхона тақдим этаётган маҳсулот ёки хизматларнинг миқдори ва сифати бевосита уларнинг малакаси даражасига боғлиқ бўлади. Бундан ташқари, юқори малакали ишчилар мураккаброқ операцияларни ҳам бажариш имкониятига эгадирлар. Шунингдек, ҳар қандай корхонада самарали ишлаш учун ресурслардан оқилона фойдаланиш ва тақсимлаш зарур.

Фан-техника тараққиёти ютуқлари туфайли кўплаб соҳаларда қўл меҳнати машиналар билан алмаштирилиши мумкин. Технологиянинг ривожланиши янада самарали ва илғор ускуналардан фойдаланиш имконини беради. Буларнинг барчаси ишлаб чиқариш тезлиги, маҳсулот ёки хизматлар сифати ва миқдоридан жуда кучли акс этади. Макондан оқилона фойдаланиш омили тежамкорликни ҳисобга олади, яъни битта йирик корхонани сақлаш бир нечта кичик корхоналарни сақлашдан кўра мақсадга мувофиқроқ ва иқтисодий жиҳатдан фойдалироқ эканлигини ифода этади. Агар ЯИМ ҳажми фойдаланилган ресурслар ҳажмидан устун бўлса, интенсив ривожланиш содир бўлади:

$$Y'_t > N'_t \quad (2)$$

Тараққиётнинг кенг йўли чексиз эмас. Муайян босқичда экстенсив ривожланишнинг имкониятлари тугайди ва ривожланиш боши берк кўчага киради. Ривожланишнинг интенсив йўли, аксинча, амалиётда фаол фойдаланиладиган, тараққиётни жадал суръатлар билан олға силжитувчи янги имкониятларни излаш демакдир. Амалда, албатта, соф шаклда ривожланишнинг ягона интенсив ёки экстенсив тури мавжуд эмас, лекин уларнинг бир тури бошқасидан мос келадиган устунлиги билан комбинацияси мавжуд. Аммо шуни хулоса қилиш мумкинки,

ривожланишнинг асосан интенсив турини танлаган мамлакатларда иқтисодий тенглик ўсиш тенденциясига эга бўлиб, ҳозирги пайтда бу муаммо тобора кучайиб бормоқда, бу эса ижтимоий кескинликнинг кучайишига олиб келади.

Мамлакатларнинг ривожланиш даражаси бир-биридан фарқ қилади. Ҳозирги кунда ушбу кўрсаткич дунё рейтингда Жини коэффиценти билан аниқланади ва кўплаб мамлакатларда Жини коэффиценти анча паст бўлиб, бу жамиятдаги тенгсизликнинг паст даражасини билдиради. Буни экстенсив ривожланиш билан ишчи кучи ва ишлаб чиқариш воситаларининг миқдорий кўпайиши, яъни ишсизликнинг камайиши ҳамда ишчиларнинг барқарор иқтисодий шароитда қолиши, яъни улар тенг даражада камбағал бўлиши билан изоҳлаш мумкин. Шу билан бирга, интенсив ривожланиш билан ишчи иш сифатини яхшилашдан манфаатдор, бу эса ўз навбатида унинг иш ҳақининг ошишида намоён бўлади.

Иқтисодий тенгсизлик назарияси ривожланишининг табиати ва эволюциясида иқтисодиётнинг глобал ривожланишини тўхтатувчи ҳодисалардан бири бу тенгсизликдир. Тенгсизлик жамиятда даромад ва бойликнинг нотекис тақсимланиши натижасида юзага келади. Бу ҳодисанинг турли сабаблари ва намоён бўлиш шакллари мавжуд, аммо тенгсизлик бутун аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳволининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши аниқ.

Жамиятда тенгсизликнинг мавжудлиги аҳолининг камбағал ва бой қатламлари мавжудлигидан далолат беради. Бундан ташқари, даромад - бу одамнинг пул оқимининг кўрсаткичи бўлиб, бойлик эса захиранинг ўлчовидир. Бойлик маълум бир лаҳзадаги харид қобилияти ҳажмини, даромад эса танланган даврдаги харид қобилияти ҳажмининг динамикасини кўрсатади.

Жамиятдаги тенгсизлик даражаси қанчалик юқори бўлса, жамият ижтимоий жиҳатдан таранглашиши табиий. Тенгсизлик муаммоси ижтимоий-иқтисодий ҳодиса бўлганлиги сабабли, уни икки жиҳат: ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан кўриб чиқиш керак. Ижтимоий тенгсизлик жинс, ёш, маданий, диний ва бошқа кўрсаткичлар бўйича ифодаланади, иқтисодий тенгсизлик эса жамиятда фойдаларнинг нотекис тақсимланишини англатади. Бу борада O.G.Baklanova ва бошқалар "Ижтимоий-иқтисодий тенгсизликда даромадлар тенгсизлиги алоҳида роль ўйнайди, чунки у иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши учун рағбатни белгилайди, жамиятдаги ижтимоий-сиёсий вазиятга сезиларли таъсир қилади"⁸ –деб таъкидлашади.

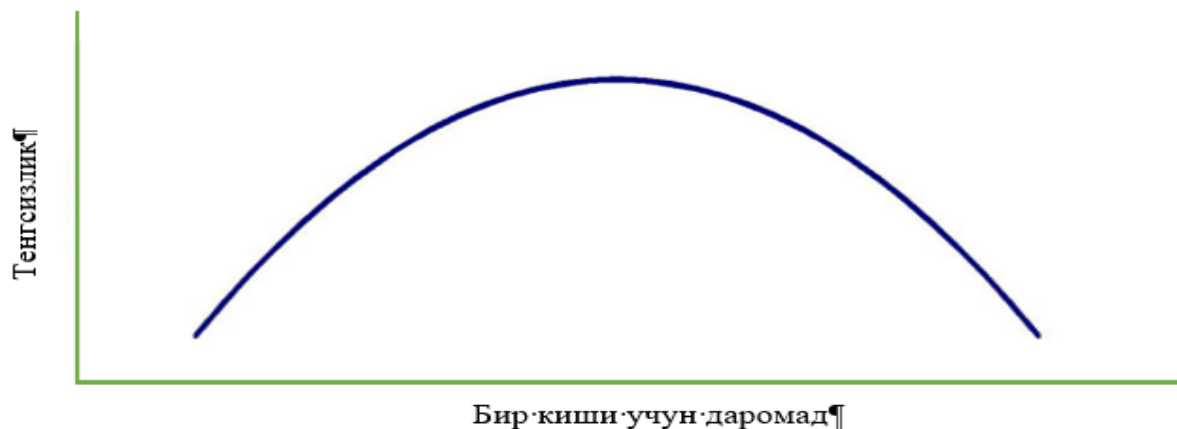
Лотин Америкаси мамлакатлари мисолида шуни таъкидлаш мумкинки, даромадлар бўйича сезиларли фарқ касбий ривожланиш учун мотивациянинг йўқлиги, шунингдек, жамиятдаги криминоген кескинликка ёрдам беради. Бунинг ўрнига, нисбатан кичик даромад фарқига эга бўлган жамиятда бойлар ва камбағаллар ўртасида ўрта синф шаклида "хавфсизлик ёстиғи" мавжуд бўлиб, бу таълим олиш ва мартаба ўсиши учун рағбатларни оширишга имкон беради⁹ Бизнингча, тенгсизликни мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини ёмонлаштирадиган ҳодиса сифатида чуқур тадқиқ қилиш лозим. Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда инсоннинг жамиятдаги мавқеи унинг иқтисодий тизимдаги ўрни билан белгиланади.

Бу эса ўз навбатида, хусусий мулкни тенгсизликни кучайишининг зарурий шarti деб қарашга олиб келади. Чунки, хусусий мулкнинг кучайиши натижасида жамиятда табақаланиш кучаяди, бу эса ижтимоий кескинликнинг кучайишига олиб келиши

⁸ Macroeconomics study guide. Baklanova O. G., Braharlyk O. O., Danilina S. O. /Editor's note. Zveryakova M. I. 267 p
⁹ Global inequality facts. URL: <https://inequality.org/>

муқаррар¹⁰. Ушбу концепцияга кўра, ҳукмрон синф ишчилар синфининг меҳнати билан яратилган қўшимча қийматни ўзлаштиради. Шундай қилиб, тенгсизлик фақат кучаяди ва бунинг натижасида синфий қарама-қаршилиқлар ошади.

Тадқиқотда аниқланишича, қишлоқ аҳолисининг шаҳарларга кўчиши натижасида ҳам даромадлар тенгсизлиги кучаяди, шу билан бирга, миграция сабаб иш ўринлари учун рақобат кучаяди, бу эса иш ҳақининг камайишига олиб келади. Бу борада С.Кузнец тадқиқотида келтирилган тенгсизлик ва даромад ўртасидаги боғлиқликдан келиб чиққан Кузнец эгри чизиғини келтириш мумкин (1-расм).

1-расм. Кузнец эгри чизиғи¹¹

Ушбу эгри чизиққа кўра, постиндустриал иқтисодиётларда иқтисодий ўсиш ва даромадлар тенгсизлигининг босқичма-босқич камайиши кузатилади. Бу борада XIX аср охирида ишлаб чиқилган Вильфредо Парето тушунчаси анча кенг қамровга эга бўлди¹². Парето тамойили менежмент, иқтисодиёт ва сиёсатшуносликда кўпинча қўлланилади. Италия аҳолисининг даромадларини тақсимлаш ўртасидаги муносабатларни ўрганиб чиқиб, у уй хўжалиқларининг 20 фоизи барча даромадларнинг тахминан 80 фоизини олади ва бойлар улуши доимий бўлиб қолади, деган хулосага келди. Келажакда бу мунтазамлик бизнес фаолиятини тушунтириш учун ишлатила бошланди.

Шуни ҳам ёдда тутинги, рақамлар аниқ “20%” ва “80%” бўлиши шарт эмас. Муҳим нуқта шундаки, ҳаётдаги кўп нарсалар (ҳаракат, мукофот, натижалар) тенг тақсимланмаган - баъзилари бошқалардан кўра кўпроқ ҳисса қўшади. Парето принципи натижаларнинг аксарияти озчиликдан олинганлигини тушунишга ёрдам беради.

Жаҳон иқтисодиётининг ўсиш суръатларининг ошиши билан жамиятда даромадларни тақсимлаш масаласи асосий ўринни эгаллади. Ушбу муаммони ўрганган олимлардан бири Max Otto Lorenz эди. У тўртбурчаклар координаталар тизимидаги ҳодисани кўрсатадиган тақсимот функцияси тушунчасини таклиф қилди¹³. Lorenz тақсимотининг ишлаш принципи мисолида Ўзбекистон Республикаси аҳолиси даромадларини аҳолининг 20 фоизли гуруҳлари бўйича нотекис тақсимланиши кўрилди (1-жадвал) шартли мисолда кўрсатилган.

¹⁰ Социально-экономическое неравенство как глобальная проблема человечества, 2020. URL: <https://mentamore.com/socium/socialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.html>

¹¹ Тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда муаллиф ишланмаси

¹² Understanding the Pareto Principle <https://betterexplained.com/articles/understanding-the-pareto-principle-the-8020-rule/>

¹³ / Max O. Lorenz "Methods of Measuring the Concentration of Wealth", 1905, *Pub ASA* (Jun), p.209 [js, av]

Ўзбекистон Республикаси аҳолиси даромадларининг тақсимоти

Жамият қатлами	Аҳоли улуши, %	Аҳоли умумий даромадига нисбатан даромадлар, %							
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021-2015 фарқи
Камбағал одамлар	20	9,6	9,5	9,3	9,3	9,1	8,5	8,4	-1,2
Ўртача даромаддан паст бўлган одамлар	20	13,7	13,6	13,6	13,6	13,6	13,3	13,4	-0,2
Ўртача даромадли одамлар	20	17,1	17,1	17,3	17,2	17,4	17,2	17,5	0,4
Ўртача даромаддан юқори бўлган одамлар	20	21,0	21,4	21,8	22,0	22,6	22,6	23,0	2,0
Бой одамлар	20	38,7	38,4	37,9	37,8	37,3	38,3	37,6	-1,1

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси иаълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

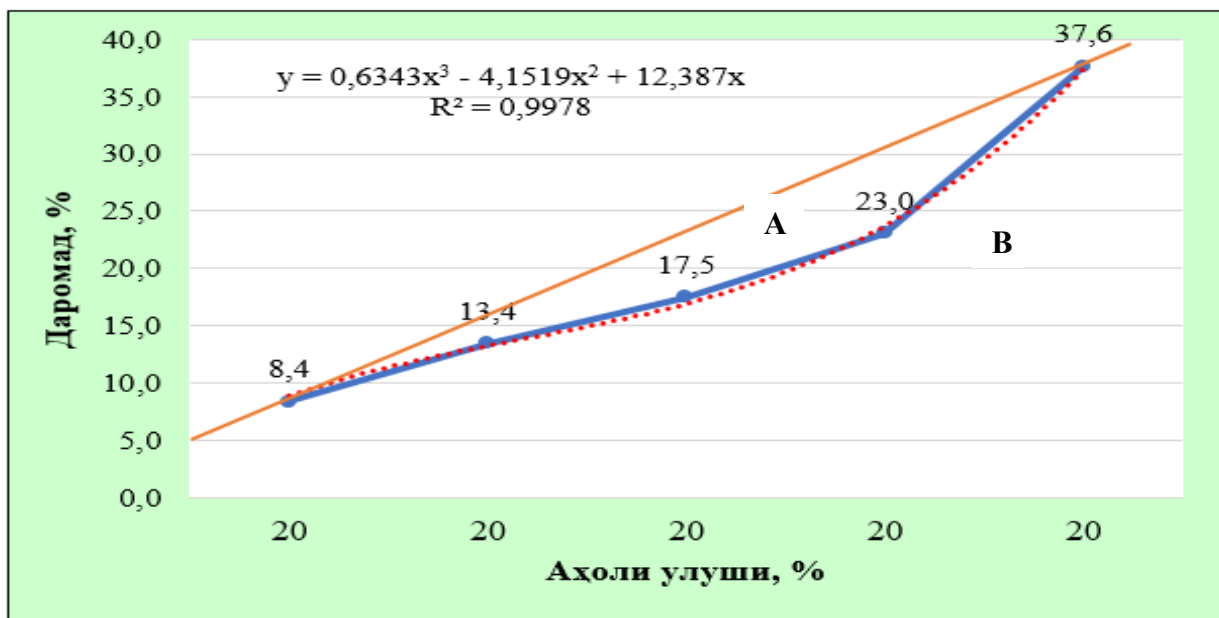
Lorenz тақсимотининг ишлаш принципи бўйича Ўзбекистон Республикаси аҳолиси даромадларининг тақсимотини кўрадиган бўлсак, 2015 йилда мамлакатимизда камбағал аҳоли қатламининг 20 %га 9,6 % ва бой одамларнинг 20 %га жами даромадларнинг 38,7 %и тақсимланган бўлса, бу ўз навбатида 2021 йилга келиб ҳар икки кўрсаткич бўйича мос равишда 1,2 % ва 1,1 %га камайганлигини кўриш мумкин. Бу эса мамлакатда аҳоли ўртасида ўртача даромадли ва ундан юқори аҳоли қатламига 2015 йилга нисбатан 2021 йилда мос равишда 0,4 % ва 2,0 % ошганлигида намоён бўлади. Бундан кўринадики, ҳозирги кунда мамлакатимизда нотекис тақсимланишини олдини олиш мақсадида мамлакатда ўрта қатламни ривожлантиришга эътибор қаратилаётганлигидан далолатдир.

Аҳоли даромадларининг жамиятда мутлақо тенг тақсимланишига нисбатан нотекис тақсимланишини ифода этувчи макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири Жини коэффицентидир. Муқобил ёндашув - Жини коэффицентини нисбий ўртача мутлақ фарқнинг ярми сифатида аниқлаш, бу математик жиҳатдан Лоренц эгри чизиғига асосланган таърифга тенгдир¹⁴. Ўртача мутлақ фарқ аҳолининг барча жуфт жуфтликларининг ўртача мутлақ фарқи, нисбий ўртача мутлақ фарқ эса ўртача мутлақ фарқнинг ўртача кўрсаткичга бўлинганлигидир, $\bar{x}$ масштабни нормаллаштириш учун. Агар x_i шахснинг бойлиги ёки даромади бўлиб улар n киши бўлса, Жини коэффицентини қуйидагича ифодаланади:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|}{2 \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_j} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|}{2n^2 \bar{x}} \quad (3)$$

Экстремал ҳолатлар ҳар бир киши бир хил даромад оладиган энг тенг" жамият ($G=0$) ва "энг тенг бўлмаган" жамият (N кишидан иборат) билан ифодаланади, бу ерда битта одам умумий даромаднинг 100 фоизини олади. қолган $N-1$ киши ҳеч нима олмайди ($G=1-1/N$).

Соддалаштирилган ҳолат фақат иккита даромад даражасини, паст ва юқори даражасини ажратиб туради. Агар юқори даромадли гуруҳ аҳолининг u нисбати бўлса ва барча даромадларнинг f улушини оладиган бўлса, u ҳолда Жини коэффиценти $f-u$ бўлади. Худди шу қийматларга эга бўлган кўпроқ даражали тақсимот u ва f ҳар доим $f-u$ дан юқори Жини коэффицентига эга бўлади. Аҳолининг энг бой 20 фоизи барча даромадларнинг 80 фоизига эга бўлган тез-тез тилга олинадиган ҳолат (Парето тамойилига кўра) даромаднинг камида 60 фоизини ташкил қилади. Яна бир тез-тез тилга олинадиган ҳолат, бутун дунё аҳолисининг 1% барча бойликнинг 50% га эгалик қилади, бу бойлик Жини коэффиценти камида 49% ни ташкил қилади. (2.3.3)-модель XX - аср бошларида италян олими Коррадо Жини томонидан таклиф қилинган. Кўрсаткич 0 (мутлақ тенглик) дан 1 (мутлақ тенгсизлик) оралиғида қийматга эга (2-расм)

2-расм. 2021 йилда Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ўртасида даромад тақсимоми ва мутлақ тенглик чизиғи тасвири¹⁵

2-расмда келтирилган иккита аҳоли даромадларининг тақсимланиши ва мутлақ тенглик чизиғи орқали 2021 йилда Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг Жини коэффицентининг график тасвири бўлиб, унда 45 градуслик чизиқ даромадларнинг мукамал тенглигини англатади. Ушбу График шуни кўрсатадики, Жини коэффиценти А билан белгиланган майдонга А ва В билан белгиланган майдонлар йиғиндисига бўлинган, яъни:

$$G=A/(A+B) \quad (4)$$

Бу ерда: А - мутлақ тенглик чизиғи ва ҳақиқий тақсимоми чизиғи орасидаги рақам майдони (юқори расм);

В - ҳақиқий тақсимот чизиғи ва абцисса ўқи орасидаги рақамнинг цмайрони (пастки расм). Келтирилган мисолга кўра, $G=37,3\%$, бу жамиятдаги тенгсизликнинг анча юқори даражасини билдиради.

Бундан ташқари, $A+B=0,5$ (чунки ўқлар 0 дан 1 гача масштабланганлиги сабабли) 2A ва 1-2B га тенг. Бу чизиқ аҳолининг ҳар бир квинтил гуруҳи (20%) тегишли равишда умумий даромаднинг бир хил улушини олиш ҳолатини кўрсатади. Жини коэффиценти мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий тенгсизликни аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ва ЯИМ ўсиши билан солиштириш учун ишлатилади. Бу мамлакатдаги иқтисодий тенгсизлик динамикасини кўрсатишга ёрдам беради. Piketty таъкидлашича, иқтисодий тенгсизлик одатий ҳодисадир, чунки шахснинг шахсий муваффақияти учун имкониятлари индивидуал қобилият ва меҳнатсеварлик билан эмас, балки унинг ирсий мавқеи ва алоқалари билан белгиланади¹⁶.

Бундан ташқари, замонавий бозор иқтисодиёти қонунлари аҳолининг кичик бир қисмида бойликнинг концентрациясини рағбатлантиришини тасдиқлади. Pikettyнинг даромадлар табақаланишининг ўсиши ҳақидаги иллюстрацияси инсоннинг моддий фаровонлиги шахснинг шахсий фазилатлари эмас, балки меросхўрлик натижасида шаклланганлигини исботлайди, бу эса демократик жамиятнинг асосий тамойилларидан бирини бузади. Иккинчи жаҳон урушидан кейин бу тамойил амалга оширилганига қарамай, Т. Piketty урушдан кейинги давр анча аномалияга айланганини исботлади.

Бизнингча, давлатнинг бойлик солиғини жорий этиш орқали жаҳон иқтисодиётини тартибга солишдаги ўрни муҳимлигини таъкидлаган бўлса, бошқа томондан, бундай чора имконсизлигича қолаётганини тан олди. Ижтимоий-иқтисодий тенгсизлик ва даромадлар тафовутининг чуқурлашиши жараёнига бир қатор омиллар таъсир кўрсатади: иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, психологик, демографик ва бошқалар.

Аҳолининг даромадлари таркибига баъзи омиллар таъсир этса, бошқалари уларнинг тақсимланишига таъсир қилади. Иқтисодий омилларга даромад манбаларининг хилма-хиллиги, меҳнат унумдорлигидаги фарқлар, мулкчиликдаги фарқлар, иш берувчи ва ходим манфаатлари ўртасидаги муносабатлар киради. Ижтимоий омилларга қуйидагилар киради: ходимнинг билим даражаси, ҳудудий ва аҳоли пунктлари хусусиятлари, ижтимоий ресурслар, инсон қобилиятларининг фарқлари, хавфга муносабат. Демографик омиллар ёш, жинс, миллий, маданий хусусиятлар, шунингдек, демографик босимни англатади.

Иқтисодий тенгсизликнинг юқори даражаси жамиятнинг ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Биринчидан, юқори даражадаги тенгсизлик иқтисодиётга салбий таъсир кўрсатади, чунки даромаднинг асосий қисми бойлар томонидан тўпланади, бу эса фоиз ставкаларини пасайтиради ва инқироз даврида марказий банкларнинг имкониятларини чеклайди.

Шу билан бирга, кам таъминланган аҳоли даромадларининг катта қисмини истеъмолга, иқтисодиётни рағбатлантиришга сарфлайди. Иккинчидан, тенгсизликнинг ўсиши жамиятнинг кам таъминланган қатламларини қарзга олиш орқали ортиқча истеъмол қилишга ундайди. Иқтисодий тенгсизликнинг ўсишининг муҳим ижтимоий оқибатлари жамиятдаги криминоген вазиятнинг кучайиши, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари учун турмуш шароитининг ёмонлашиши ва камбағалликнинг кучайишидир.

Иқтисодий ўсиш ва тенгсизлик ўртасидаги боғлиқлик, албатта, яқин. Таҳлилчилар ва назариётчиларнинг фикрича, 1980-йилларда иқтисодий тенгсизлик энг юқори чўққисига чиқди, кейин эса пасайиш тенденцияси ўзгарди. Тренднинг бундай ўзгаришининг сабабини молиявий инқироз деб аташ мумкин. Бироқ, тенгсизлик камайганига қарамай, унинг мамлакатлар ўртасидаги даражаси юқорилигича қолмоқда - баъзи мамлакатлар бойиб бормоқда, бошқалари эса қашшоқлашмоқда. Албатта, бу жаҳон иқтисодиётининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Энди пандемия даврида кўплаб мамлакатлар инқирозни бошидан кечирмоқда, кейин эса таназзул бор, шунинг учун бу имкониятни глобал ривожланиш учун фойдага айлантириш мумкин, чунки инқироз даврида фавқулодда вазиятни ҳал қилиш учун янги механизмлар ва ёндашувлар яратилади.

Хулоса ва таклифлар

Камбағаллик масаласи мураккаб кўп қиррали муаммо бўлиб, унинг сабаблари ҳам миллий, ҳам халқародир. Бу муаммонинг ягона ечими йўқ. Муаммони муайян давлатнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда миллий даражада ҳал қилиш керак. Глобаллашув шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг халқаро интеграциялашуви ва кўтилмаганда юзага келган пандемия маълум даражада аҳоли турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатди ва камбағалликнинг кучайиши билан ажралиб турди.

Камбағаллик ҳам техник, ҳам иқтисодий тараққиётга (савдонинг торайиши, ишлаб чиқаришнинг қисқариши, ўсиш суръатларининг пастлиги ва бошқаларни билдиради) ҳамда ижтимоий (турмуш даражасининг пастлиги, ижтимоий фаровонликнинг йўқлиги) ва ҳоказоларга тўсиқдир. Албатта, камбағаллик уят эмас, аммо бу қадимдан мавжуд ибора бўлиб, ҳозирги кун талабидан келиб чиқадиган бўлсак, айниқса, миллий миқёсда келганда, у аҳоли ўртасида камситилиши мумкин бўлган тушунчани ифода этади.

Камбағаллик даражасига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири бу аҳоли ихтиёрида қоладиган даромадлардир. 2021 йилда аҳоли жон бошига умумий даромадлар 2000 йилга нисбатан 153,2 баробарга ошди (2000 йилда у 96,4 минг сўм; 2021 йилда -14769,0 минг сўм;), бу даврда йиллик ўртача номинал иш ҳақи базис йилга нисбатан 236,7 баробарга ошиб 3214,8 минг сўмга тенг бўлди. Даромадларнинг ўсиш суръатлари пасайган бўлса-да, уларнинг мутлақ ўсиши Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг турмуш даражасига ижобий таъсир кўрсатди. 2000-2021 йиллар давомида аҳоли жон бошига реал даромад ўртача 7,9 баробар ошиб 13325,8 минг сўмга етганлигини таъкидлаш мумкин.

Агар бу инвестициялар “инсон капитали”ни шакллантиришга йўналтирилган бўлса, бу таъсирни бошқа мамлакатлар тажрибаси билан изоҳлаш мумкин. Агар инвестициялар ишлаб чиқаришга йўналтирилса, у ялпи ички маҳсулотнинг ўсишига ҳисса қўшади, бу эса ўз навбатида уй хўжаликларининг даромадларини оширади (эҳтимол, иш ҳақини ошириш орқали) ва камбағалликни камайтиради.

Мамлакатимизда камбағалликни бартараф этиш муаммоси нафақат камбағалларга моддий ёрдам бериш, балки ташаббускор, иқтидорли, ташаббускорларга бозор ижодкорлиги учун жой бериш орқали омманинг самарали сифатли меҳнатини рағбатлантиришдир. Ўзбекистон Республикаси учун истиқболли йўналиш бу “инсон капитали”ни шакллантиришга ҳисса қўшадиган sanoatga инвестицияларнинг ўсишига ёрдам берувчи меҳнатни рағбатлантиришнинг чуқур механизмларини ишлаб чиқишдир.

Камбағаллик иқтисодий тенгсизликнинг салбий натижасидир, гарчи тенгсизликнинг йўқлиги ҳали камбағалликнинг йўқлиги учун етарли шарт эмас. Ҳар қандай давлат ҳукумати олдида турган камбағалликни бартараф этиш муаммоси ҳалигача ҳал этилмаган. Ҳатто Америка Қўшма Штатларида ҳам кам таъминланганларга ёрдам бериш бўйича мақсадли дастурларни шакллантириш тамойиллари доимий равишда ўзгариб туради, бу, бир томондан, мамлакатдаги иқтисодий иқлимнинг ўзгариши билан изоҳланади, иккинчи томондан, ўзгаришлар билан изоҳланади.

Иқтисодий тенгсизликнинг юқори даражаси жамиятнинг ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Биринчидан, юқори даражадаги тенгсизлик иқтисодиётга салбий таъсир кўрсатади, чунки даромаднинг асосий қисми бойлар томонидан тўпланади, бу эса фоиз ставкаларини пасайтиради ва инқироз даврида марказий банкирларнинг имкониятларини чеклайди. Иккинчидан, тенгсизликнинг ўсиши жамиятнинг кам таъминланган қатламларини қарзга олиш орқали ортиқча истеъмол қилишга ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://uza.uz/uz/politics/>.
2. Knyazhansky V. Four out of five are poor // Day.- 2002.
3. Опыт о законе народонаселения. Т. Мальтус. Том 1. URL: https://royallib.com/get/doc/maltus_t/opit_o_zakone_narodonaseleniya.zip (дата звернення: 20.03.2021)
4. Теория циклов Кондратьева. URL: <https://www.azbukatredera.ru/teoriya-ciklovkondrateva.html>
5. Christina D. Romer Great Depression economy <https://www.britannica.com/event/Great-Depression>. Aug 23, 2022.
6. Теория циклов Кондратьева. URL: <https://www.azbukatredera.ru/teoriya-ciklovkondrateva.html>; Циклы Кузнеца. Финансово-инвестиционный журнал. URL: <https://finzz.ru/ciklykuzneca-primery-kratko-grafik.html>; Joseph Kitchin Cycles and Trends in Economic Factors. // The Review of Economics and Statistics. Vol. 5, No. 1 (Jan., 1923), pp. 10-16 (7 pages); Juglar C. (1889). Des crises commerciales et de leur retour periodigue.; и Маевский В. И. (1992). О характере длинных волн // Вопросы экономики, № 10.
7. Macroeconomics study guide. Baklanova O. G., Braharnyk O. O., Danilina S. O. /Editor's note. Zveryakova M. I. 267 p
8. Global inequality facts. URL: <https://inequality.org/>
9. Социально-экономическое неравенство как глобальная проблема человечества, 2020. URL:<https://mentamore.com/socium/socialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.html>
10. Тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда муаллиф ишланмаси
11. Understanding the Pareto Principle <https://betterexplained.com/articles/understanding-the-pareto-principle-the-8020-rule/>
12. Max O. Lorenz "Methods of Measuring the Concentration of Wealth", 1905, *Pub ASA* (Jun), p.209 [js, av]
13. Piketty, T. 2014, *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.